

ZOSTAVILI A. HRUBOŇ, J. LEPIŠ, M. KUBUŠ

**SLOVENSKO V ROKOCH  
NESLOBODY 1938–1989 I**

Veľké udalosti a fenomény rokov  
1938–1989 v regiónoch Slovenska

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA

**Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 I**  
**Veľké udalosti a fenomény rokov 1938 – 1989 v regiónoch Slovenska**  
*Zborník z vedeckej konferencie*  
*Banská Bystrica 10. – 11. mája 2011*

Zostavili Anton Hruboň, Juraj Lepiš, Martin Kubuš

Vydal  
Ústav pamäti národa  
Námestie slobody 6  
817 83 Bratislava 15  
www.upn.sk

v spolupráci s občianskym združením Historia nostra

1. vydanie

Recenzenti  
prof. PhDr. Karol Frelma, CSc.  
Ivan A. Petranský, PhD.

Jazyková redaktorka / Anna Hruboňová  
Resumé / Anton Hruboň  
Grafická úprava / Gabriela Smolíková  
Návrh obálky / Pavel Kastl / Ján Pálffy

Sadzba / Róbert Jurových – Nikara  
Tlač / P+M, s.r.o. Turany – Printed in Slovakia

© Ústav pamäti národa 2014  
Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-89335-65-7

## Obsah

|                                                                                                                                                                                |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Slovo na úvod .....                                                                                                                                                            | 7   |
| <b>Úvod</b>                                                                                                                                                                    |     |
| <i>K otázke hodnotenia a charakteru obdobia neslobody<br/>v slovenských dejinách 20. storočia</i>                                                                              |     |
| Martin Lacko .....                                                                                                                                                             | 10  |
| <i>Žilinská dohoda – vyvrcholenie autonomistického programu<br/>alebo krok k štátnej samostatnosti?</i>                                                                        |     |
| Róbert Arpáš .....                                                                                                                                                             | 15  |
| <b>Politika a spoločnosť</b>                                                                                                                                                   |     |
| <i>Vplyv udalostí roku 1938 na život obyvateľov mesta a okresu Zvolen</i>                                                                                                      |     |
| Pavol Sakáč .....                                                                                                                                                              | 28  |
| <i>Vzťahy majority a minority v okrese Banská Štiavnica na pozadí<br/>budovania monopolu mocí HSLS</i>                                                                         |     |
| Martin Macko .....                                                                                                                                                             | 36  |
| <i>Horná Orava a severný Spiš v rokoch 1939 – 1941</i>                                                                                                                         |     |
| Juraj Lepiš .....                                                                                                                                                              | 58  |
| <i>Národnostná situácia na slovensko-poľskom pohraničí<br/>po skončení druhej svetovej vojny</i>                                                                               |     |
| Milica Majeriková-Molitoris .....                                                                                                                                              | 81  |
| <i>Vysokoškolskí študenti na Slovensku a „slovenská otázka“ v rokoch 1963 – 1967</i>                                                                                           |     |
| Ján Jakubík .....                                                                                                                                                              | 102 |
| <i>Výmena politických elít v kontexte normalizačného procesu.<br/>Pôsobenie stranických mocenských mechanizmov v počiatočnom<br/>normalizačnom procese v okrese Michalovce</i> |     |
| Michaela Huttmanová .....                                                                                                                                                      | 117 |
| <i>Normalizácia a pád komunistického režimu<br/>Sonda do problematiky na príklade okresu Trnava</i>                                                                            |     |
| Peter Jašek .....                                                                                                                                                              | 129 |
| <b>Armáda, branné organizácie a bezpečnostné zložky</b>                                                                                                                        |     |
| <i>Formovanie vybraných zložiek mocensko-represívneho aparátu<br/>prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1941</i>                                                          |     |
| Zuzana Tokárová .....                                                                                                                                                          | 154 |
| <i>Slováci žijúci v Poľsku a ich účasť v protifašistickom odboji<br/>v rokoch 1939 – 1945</i>                                                                                  |     |
| Ľudomír Molitoris .....                                                                                                                                                        | 171 |

|                                                                                                                                                                                    |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Vybrané posádky slovenskej armády 29. augusta 1944<br/>a ich existencia v nasledujúcom období</i><br>Marian Uhrin .....                                                         | 188 |
| <i>Horúce dni na Hornej Nitre po vypuknutí SNP</i><br>Lucia Halmová .....                                                                                                          | 211 |
| <i>Organizácia a bojové nasadenie pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy<br/>na území Pohronskej župy</i><br>Anton Hruboň .....                                                   | 222 |
| <i>Prechod frontu v zime 1944/45 na juhu stredného Slovenska<br/>z pohľadu civilného obyvateľstva</i><br>Pavel Mičianik .....                                                      | 252 |
| <b>Hospodárstvo a kultúra</b><br><i>Židovská otázka a jej hospodárske súvislosti v Šarišsko-zemplinskej župe<br/>v rokoch 1939 – 1945</i><br>Martin Kubuš .....                    | 278 |
| <i>Rozhlasové vysielanie na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny<br/>a zákony na ochranu republiky</i><br>Imrich Jenča .....                                                   | 290 |
| <b>Cirkev a náboženské skupiny</b><br><i>Život evanjelikov a. v. v Liptovskom Mikuláši počas 1. Slovenskej republiky</i><br>Peter Račko .....                                      | 300 |
| <i>Postoj majority k židovským religióznym stavbám v lokalite Bardejov<br/>v rokoch 1938 – 1989</i><br>Peter Hudák .....                                                           | 315 |
| <i>Nové vlny antisemitizmu v ČSR na prelome 40. a 50. rokov a ich interpretácia<br/>v súvislosti s procesom s Rudolfom Slánskym (Úvod do problematiky)</i><br>Lucia Sotáková ..... | 325 |
| SUMMARY .....                                                                                                                                                                      | 338 |
| AUTORI .....                                                                                                                                                                       | 340 |

## Slovo na úvod

Čtení čitatelia,

mnohí z Vás, ktorí sa zaujímajú o kľukaté cestičky našich novších dejín, určite zaregistrovali úspešnú edíciu deviatich ročníkov konferencií *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov*, usporadúvanú pravidelne od roku 2002. Generácia tzv. mladých historikov vykonala na poli histórie obrovský kus záslužnej práce. Z neskúsených dvadsiatnikov sa časom stali rešpektovaní odborníci, ktorí za posledné roky okrem množstva prínosných publikácií stihli vychovať už i svojich nástupcov. Hoci väčšina z nich v dobe písania týchto riadkov stále prežíva iba svoje prvé dotyky s vedou, už teraz možno povedať, že potenciál im určite nechýba. Domnievam sa, že dôkazom toho bude i tento zborník.

Keď vydané podujatia zamerané na prvú Slovenskú republiku napísali roku 2010 v Považskej Bystrici svoju poslednú kapitolu, najmladším „mladým historikom“ skrsol v hlavách nápad v ich organizovaní nepriamo pokračovať. Slovo dalo slovo a za spolupráce Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Múzea SNP v Banskej Bystrici a Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach sme v dňoch 10. – 11. mája 2011 usporiadali prvý ročník konferencie *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989* s podtitulom *Veľké udalosti a fenomény rokov 1938 – 1989 v regiónoch Slovenska*. V poslednej dobe zvýšený záujem o štúdium dejín po roku 1945 si priam žiadal rozšírenie časového záberu konferencie aj o roky, kedy taktovku vývoja v Československu držali v rukách protagonisti „ľudovodemokratického“ a komunistického režimu. Dva konferenčné dni podujatia konaného v kinosále Múzea SNP priniesli množstvo zaujímavých príspevkov, ktoré si môžete prečítať v tlačenej podobe na nasledujúcich stranách.

Vekové kritérium však pri zakladaní novej konferenčnej platformy vonkoncom nebolo prvoradé, ba dokonca ani podstatné. Vítaný je príspevok každého, kto má túžbu vecne, odborne a bez akejkoľvek predpojatosti osvetliť neprebádané zákutia našej nedávnej histórie alebo revidovať jej viac či menej zjavné deformácie, ktorých sa v slovenskej historiografii napilo nemalo. Ide o kvantum práce, na ktorej sa dozaista „užívajú“ ešte najmenej ďalšie dve generácie historikov.

Predkladaný zborník má súčasne aj ambíciu načatť novú tradíciu každoročne organizovaných konferencií bádateľov, skúmajúcich rozličné

## Organizácia a bojové nasadenie pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy na území Pohronskej župy

Anton Hruboň

Úpadok a faktický rozklad Hlinkovej gardy (HG) na strednom Slovensku zavŕšilo vypuknutie Povstania 29. augusta 1944. Pohronská župa sa stala súčasťou tzv. slobodného územia, na ktorom moc do svojich rúk prebrali revolučné národné výbory a Slovenská národná rada (SNR). Tá už na svojom prvom zasadaní 1. septembra prijala nariadenie č. 4/1944 Sb. n. SNR o rozpustení politických strán a organizácií, ktorým mimo zákon postavila všetky štruktúry Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSES), Hlinkovej mládeže (HM), Deutsche Partei, Freiwillige Schutzstaffel, Deutsche Jugend a Szlovenskói Magyar Párt. Ich majetok skonfiškovala v prospech povstaleckých orgánov a zakázala akúkoľvek ďalšiu činnosť rozpustených organizácií pod hrozbou trestu odňatia slobody do výšky 5 rokov a peňažnej pokuty do 500 000 korún.<sup>1</sup>

V nadväznosti na uvedenú normu vydalo povstalecké poverenie pre veci vnútorné 14. septembra 1944 ďalšie nariadenie, ktoré s okamžitou platnosťou prikazovalo odovzdať všetku výzbroj a výstroj organizácií postavených mimo zákon vrátane HG žandárskym staniciam.<sup>2</sup> Zabavené predmety mala následne prevziať a využiť pre svoje potreby intendantná správa 1. Československej armády na Slovensku v Banskej

1 Zbierka nariadení SNR, (roč.) 1944. Nariadenie SNR číslo (č.) 4/1944 z 1. 9. 1944.

2 Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica, pobočka (pob.) Banská Bystrica, fond (f.) Mestský úrad Banská Bystrica, škatuľa (šk.) 221, č. 2468/44. Rozkaz na základe nariadenia Poverenia vnútra zo 14. 9. 1944.

Anton Hruboň

[223]

Bystrici. Celá akcia však vôbec neprebiehala podľa predpokladaného scenára a od počiatku ju sprevádzali neočakávané peripetie: „... Z obdržaných četníckych zpráv je zřejmé, že v niektorých notárskych poľažne četníckych obvodech vec vypadá celkom negativně, nakoľko je viac takých miest, kde býv. členovia HG nemali vôbec žiadnu výstroj a výzbroj, ba ani nejaké súčiastky týchto uniforiem. Z druhej strany však v prúde tejto zabavovacej akcii bolo zistené, že niektoré národné výbory v obciach osvojovali si a osvojujú si také práva, ktoré im vôbec neprináležia, nakoľko už hneď po prvom septembri t.r., totiž ešte pred obdržaním oficiálnych pokynov vo viacerých miestach zabavili bývalým gardistom uniformy, alebo súčiastky tých sústredily u miestnych Národných výborov spolu s ostatným zaisteným majetkom rozpustených strán a organizácií.“

Miestne národné výbory sa v niektorých obciach zadržané gardistické rovnosť pokúšali prerobiť na hasičské, inde ich dokonca starosta odmietol vydať brannej moci, pretože neboli majetkom súkromných osôb, ale obe a príslušníci HG ich využívali pri nástupoch počas osláv štátnych sviatkov len na základe výpožičky.<sup>3</sup>

Hneď v prvých septembrových dňoch zároveň povstalecká moc na návrh revolučných národných výborov zakročila proti najexponovanejšiemu funkcionárom HSES a HG, ktorých bezpečnostné orgány zatkli a internovali v zaisťovacích strediskách v Kremnici, Oremlaze, Podbrezovej a v najväčšom tábore na zámku v Slovenskej Ľupči. Predstavitelia oboch spomínaných organizácií na strednom Slovensku počas dvojmesačnej vlády povstalcov prežívali krušné časy. Niektorí za svoju aktívnu činnosť službách ľudáckeho režimu dokonca zaplatili životom, keď sa stali obeťami partizánskych represálií.<sup>4</sup>

V Bratislave sa so vzniknutou situáciou nehodlali zmieriť. Začiatkom septembra 1944 bola na Hlavnom veliteľstve Hlinkovej gardy (HVHG) usporiadaná krízová porada za účasti hlavného veliteľa A. Macha, ktorého gardistickí funkcionári obvinili, že svojou mákkošťou a benevolentnou politikou voči ilegálnej opozícii zapríčinil vznik Povstania. Pribeh

3 ŠA Banská Bystrica, f. Pohronská župa (PŽ) II., šk. 45, č. 2915/44. Správa okresného úradu vo Zvolene z 18. 10. 1944.

4 V nočných hodinách 27. 8. 1944 napríklad partizáni v Brezne nad Hronom zavraždili vedúceho notára Alexandra Bothára a poslanca slovenského snemu Františka Slameňa. Pri incidente boli ťažko ranení prednosta súdu Pavol Denk a veliteľ HG Plško. Obeť partizánskeho teroru sa stal i ďalší poslanec Anton Šalát, vládny komisár a bývalý podpredseda okresnej organizácie HG vo Zvolene Ján Ricotti. Zavraždený bol tiež zakladateľ HG v Banskej Bystrici Mikuláš Bömches.

153 gardistov, z čoho štyroch po vypočutí odsúdili na smrť;<sup>113</sup> zvyšných prepustili na slobodu. Druhá kolóna sa do zhromažďovacieho strediska POHG dostala bez väčších problémov.

Vojnové nasadenie gardistických oddielov tým však neskončilo. Na Veľkú Noc 1945 sa evakuované POHG (vrátane stredoslovenských) podľa rozkazu HVHG skoncentrovali v Holiči, kde boli preskupené do poľného práporu HG v sile približne 1 200 mužov. Prápor pod velením L. Fábriho prekročil protektorátne hranice. Na gardistov, z ktorých množstvo nemalo absolútne žiadne alebo len minimálne bojové skúsenosti, čakal krst ohňom. Ustupujúcu jednotku nemecké velenie v Břeclavi oddisponovalo na úsek pri Rabensburgu, ležiacom na rakúsko-moravskej hranici. Úloha gardistov spočívala predovšetkým vo výstavbe opevnení a kopaní zákopov. Časť práporu HG sa však dostala i do stretu s napredujúcim sovietskym vojskom, no proti všestrannej presile nemala najmenšiu šancu.<sup>114</sup> Gardisti si boli vedomí, že výraznejší odpor proti ľudskej a technickej prevahe Sovietov by znamenal krvavé jatky, a preto niektorí napriek vyhrážkam Nemcov odmietli bojovať. To bol napríklad prípad dvoch čiat pod velením dôstojníkov kremnického POHG: „Odmietli sme poslušnosť s tým, že téměř všetci vojaci nemali riadny výcvik a bolo tam veľa nevojakov“,<sup>115</sup> dôvodil odopretie vykonať rozkaz zbroj. Július Fusek. Z rovnakej príčiny sa do bojov nezapojili ani muži zbroj. Jozefa Beňa: „Pri odoprení poslušnosti dostal som vyhrážku od kpt. Fábryho, že som si to mal lepšie rozmyslieť, čo som urobil, načo som mu ja odpovedal, nikdy si nevezmem na svedomie životy nevycvičených chlapcov a to otcov, radšej to odnesiem za nich sám.“<sup>116</sup>

113 Išlo o troch príslušníkov POHG Kremnica zbroj. Júliusa Slašťana, zbroj. Emila Rogla, nskup. Ladislava Belčiča a zbroj. Štefana Willigera od POHG Veľká Bytča. Prvý menovaný gardista, ktorý exekúciu so šťastím prežil, si na jej priebeh spomína nasledovne: „... Viedli nás smerom ku Sulovskej skale. Za nami išli partizáni s automatmi a keď sme už tam prišli hodne vysoko, začali strieľať do nás, ja som padol do bezvedomia a keď som sa prebral, tak som najprv rozviazal na rukách povraz, lebo sme všetci 4 boli na jednom povraze a som zistil, že som dostal viac rán. Peši som sa pobral do obce Predmier, tam ma Nemci zastavili a dali do nemocnice...“. ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 54/46 J. Slašťan. Výpoveď J. Slašťana z 23. 8. 1946.

114 Gardisti na boje pri Rabensburgu spomínali ešte aj dlhé roky po vojne. Archív autora, Rozhovor s Františkom Máteľom ml., 15. 11. 2011.

115 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 304/46 Július Fusek. Výpoveď J. Fuseka z 29. 9. 1945.

116 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 16/46 Jozef Beňa. Výpoveď J. Beňa z 25. 6. 1945.

Nezastaviteľná ofenzíva sovietskych síl prinútila poľný prápor HG ustupovať ďalej do hĺbky protektorátneho územia. Koncom apríla 1945 bolo Fábriho mužstvo z prehranej vojny už značne znechutené a vyháľalo sa aj potýčkam s menšími partizánskymi skupinami, s ktorými sa miesto bojového kontaktu radšej pokúšalo dohodnúť na bezproblémovom prechode teritóriom pod ich kontrolou.<sup>117</sup> Po neúspešnom vyjednávaní gardisti pokračovali v pochode okľukou do výcvikového strediska Waffen-SS v Lešanoch (SS-Truppenübungsplatz „Böhmen“), kde sa organizoval pluk (Slowakei Grenadier Regiment 1 „Hlinka-Garde“) pod velením SS-Standartenführera Waltera Domesa. Nemci rátili s jeho pomocou pri obrane Prahy, no Kubalov odmietavý postoj tieto plány zmrazil. Jednotkám HG sa podľa pokynov náčelníka podarilo dostať do zóny mimo sovietskeho vplyvu. Gardisti zložili zbrane v máji 1945 do rúk americkej armády, čím sa pre nich nasadenie v posledných bojových operáciách druhej svetovej vojny definitívne skončilo.

117 Ďalší príslušník kremnického POHG Viktor Schnierer vyjednával koncom mesiaca v obci Košetice s veliteľom partizánskej skupiny npor. Antonom Nižnianskym o uvoľnení trasy smerom na Benešov. A. Nižniansky však s predloženou žiadosťou nesúhlasil a naopak, vyzval gardistov, aby zložili zbrane a pripojili sa k nemu, čo dôstojníci práporu rozhodne odmietli. ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 212/46 Viktor Schnierer. Výpoveď A. Nižnianskeho z 11. 1. 1947.